

KRITIKA I BIBLIOGRAFIJA

ALBRECHT DIHLE, *Homer—Probleme*. Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein—Westfalen, Band 41, Opladen 1970, Westdeutscher Verlag, 173 str. i registar spomenutih mjesta iz antičkih pisaca.

Nema sumnje da su radovi Milmana Parryja i njegovih sljedbenika iz „škole usmene poezije“ doveli do određenog cijepanja u redovima homerologa: s jedne su strane bili oni koji su odbacivali ili ignorirali rezultate Parryja i nastavljali tradicionalnu unitarističku ili analitičku „višu kritiku“, a s druge Parryjevi istomišljenici i učenici koji su odbacivali tradicionalnu homerologiju *in toto*. Taj rascjep nije mogla prikriti ni očigledna činjenica da je broj onih iz prve grupe neprekidno opadao u korist pristaša „škole usmene poezije“. No dosad još nije bilo pokušaja izmirenja temeljnih aksioma obaju pravaca. Dihleova je knjiga u tom pogledu prvi ozbiljan eksperiment.

Programatski taj se cilj navodi već u predgovoru: uvjerenje je autora da jedino povezivanjem pozitivnih rezultata obaju smjerova homerske filologije možemo značajnije unaprijediti naše razumijevanje osnovnih problema vezanih uz tzv. homersko pitanje („... erst aus der Kombination beider darf man neue Impulse erhoffen“). Predgovor se stvarno ograničava na kratku skicu cilja što ga je autor imao pred očima pri pisanju. Glavnina knjige podijeljena je u šest poglavlja od kojih svako obrađuje zasebnu temu (ili zaseban „homerološki problem“), pa ćemo ih redom promotriti.

Prvo poglavlje („Ilias und Aithiopsis“) temeljita je i dobro fundirana kritika tzv. neoanalitičke homerologije koja se razvila osobito poslije rata (Kakridis, Heubeck, Pestalozzi, Kullmann, Schroeck, Fenik, Von der Mühl, Focke i drugi). Osnovnu poziciju neoanalitičara definira D. na str. 43 ovako: „Die Neoanalytiker gehen von der Voraussetzung aus, dass der Kyklos grosse Partien voriliadischer Dichtung wörtlich reproduziert habe.“ U svom članku „Einblick in die Erfindung der Ilias: Ilias und Memnonis“, *Festschrift für Karl Reinhardt*, Weimar 1951, također u: *Von Homers Welt und Werk*, Stuttgart 1965, 155—202, Wolfgang Schadewaldt navodi sedam motiva koje je, po njegovu mišljenju, pjesnik „Ilijade“ preuzeo iz starijeg, pretpostavljenog a izgubljenog epa o Memnonu „Etiopida“. Sadržaj prvog poglavlja D.ove knjige čini pobijanje točku po točku svih sedam argumenata Schadewaldta, a uzgred se autor veoma kritički obazire i na neke druge neoanalitičke tvrdnje Kakridisa, Kullmanna i Fenika. D.ovo je razlaganje tako uvjerljivo da bi se moglo čak ustvrditi da je nakon ovog njegovog rada neoanalitička kritika stvarno oborena. Osobito je impresivno D.ovo izlaganje uz sedmi motiv Schadewaldta. Iz činjenice da Ahilej, ubivši Hektora, potiče Ahejce da odmah jurišaju na Troju, ali se onda predomisli jer se sjetio mrtvog i nepokopanog Patrokla, Schadewaldt zaključuje da je pjesnik „Ilijade“ do časa poziva na juriš slijedio uzor „Etiopide“, ali da ga je onda iznenada napustio i počeo se držati nekog drugog uzora. D. pokazuje da je ponašanje Ahileja i tok radnje u toj epizodi potpuno u skladu s karakterom usmene poezije kao i s logikom zbivanja u samoj „Ilijadi“. Pri tome on pokazuje i impresivno razumijevanje unutarnjih zakonitosti usmenog pjevanja, još i danas veoma rijetko u zemljama nje-mačkog govornog područja. Jedino u čemu se D. slaže s neoanalitičarima jest da je „Dolonija“ kasniji dodatak, u čemu uostalom tradicionalna homeologija slijedi sud izrečen još u vrijeme aleksandrijske filologije.

Drugo poglavlje („Die Ilias und die mündliche Epik“) treba da prikaže dostignuća i ograničenja teorije usmene poezije s jedne, i tradicionalne homerologije s druge strane. D. se ne ustručava ustvrditi da „die Neoanalyse lässt, ebenso wie der Unitarismus alten Typs, die Ergebnisse der Homer—Forschung unbeachtet, die sich jenseits des Atlantik entfaltet“ (45), ali smatra također da ortodokсни parryizam u Sjedinjenim Državama „eine Rezeption der im hundertjährigen Streit zwischen Unitariern und Analytikern gewonnenen Einsichten blockierte“ (46—47). Stoga je potrebno prevazići uskoču obaju pravaca i uzajamnim njihovim dopunjavanjem stvoriti nove perspektive za rješavanje homerskog pitanja. No i D.ovu se shvaćanju mogu staviti određene zamjerke.

D. s pravom ističe epohalnost Parryjeva otkrića da se u „dikciji homerskih spjevova slijede zakonitosti koje nisu obvezatne ni za jedan primjer kasnije, sa sigurnošću pismenim putem nastale epike“ (45). Ali nije se lako složiti da je formulaičnost za usmenog pjevača (i njegovu publiku) samo „eine gänzlich unnötige Erschwerung“ (48). Prije bi se moglo reći zajedno sa Svetozarom Petrovićem da je i usmeni stil poseban stvaralački izazov pjesniku, koji uz ograničenja pruža i specifične mogućnosti za osobite oblike kreativnosti i izražajnosti. D. odveć kompaktно shvaća usmenu tradiciju (tu je slabost pokazivao već Parry), što će se osobito osjetiti u poglavljju o počecima pisane epike i Heziodu. Na str. 46 nalazimo obavezu primjedu o neprimjerenosti usporedbe između srpskohrvatske i srpskohrvatske usmene epike „angesichts des grossen Qualitätsunterschiedes“ između obiju, opasku, koju gotovo redovito nalazimo u svim novijim radovima o teoriji usmene poezije i koja zaslužuje detaljniji osvrt. Na istoj stranici naći ćemo i čudan plural „Guslaris“, nastao kombiniranjem srpskohrvatske i njemačke deklinacije.

Na str. 48 spominje D. da se kod usmenim putem nastalog teksta ne možemo baviti tradicionalnim poslovima književne nauke: istraživanjem autorstva, jedinstva djela, originalnosti i sl. To je očigledno rezultat shvaćanja koje između usmenog i pisanog pjesništva nalazi „eine(n) prinzipiellen Unterschied“ (D. s odobravanjem citira Hainswortha u bilj. 7 na str. 51). Radovi baš naših slavista (osobito Vladana Nedića o pjevačima Vuka Karadžića) pokazali su neispravnost tog mišljenja. No tu je i za Hainswortha i istomišljenike problem kako utvrditi koji je tekst nastao usmenim putem a koji je samo imitacija usmenoga. D. s pravom ističe da još treba istražiti koliko se pri tome možemo osloniti na statističku metodu pri ograničenom korpusu o kakvom se kod mnogih usmenih tradicija, osobito i kod starogrčke, redovito radi. Za sintaktičke obrasce (Russoove „strukturne formule“ tipa $\delta\acute{o}\kappa\epsilon \acute{\epsilon}\tau\alpha\lambda\omicron\varphi / \tau\epsilon\upsilon\gamma\epsilon \kappa\acute{o}\nu\epsilon\sigma\sigma\iota$) D. kaže da „nisu tipični za usmenu poeziju“ (54; vidi također W. W. Minton, „The Fallacy of the Structural Formula“, TAPA 96, 241—253), no jesu li to baš uvijek i formule (vidi D. Young, „Was Homer an Illiterate Improvisor?“, *Minnesota Review* 5, 65—75, za suprotne primjere iz keltske usmene poezije)? D. i sam priznaje da se još uvijek osjeća nedostatak jedne „prave“ definicije formule (52).

Kritizirajući D. L. Pagea D. ispravno navodi da zbog nejednake gustoće formula u raznim dijelovima pjesme ne možemo analizom fragmenata od 10 stihova dokazivati njezinu usmenost (49 i d). No formulaičnost nije jedina karakteristična crta usmene poezije, a mnogo ovisi i o načinu kako ćemo formulu definirati. Mala frekvencija tradicionalnih formula ne mora značiti pisanost. Pa i sam D. kasnije slično postupa dokazujući pisanost nekih dijelova „Ilijade“ (iako on pri tome uzima uz formulaičnost u obzir i druge stilске kriterije).

Zaključak drugog poglavlja bio bi da je „Ilijada“ mogla nastati i pismenim i usmenim putem i da se Homer ne može *in toto* svoditi na usmenost. Vjerojatno su neki dijelovi nastali usmenim načinom, drugi uz pomoć pisma (57). Daljnji je zadatak utvrditi može li se pokazati za neke partije jedno ili drugo. Svakako prisutnost sistema imenica s epitetom, koje je otkrio Parry kao i odsustvo metričkih dubleta među formulama upućuju na usmenost u tehnici pri stvaranju najvećeg dijela epa (61).

No kod rješavanja homerskog pitanja ne može se zaobići pitanje usmenosti odnosno pismenosti. Zato u procjenjivanju pojedinih dijelova epa treba upotrijebiti i ostale kriterije (vokabular, morfologiju, realije, prozopografiju, crtanje karaktera itd.; str. 62). Sama analiza inventara formula ne daje dovoljno podataka za pouzdan odgovor. Zato će dalje autor razmotriti pitanje da li one partije, koje su već otprije bile sumnjive, pokazuju neobičnost i u pogledu upotrebe formula, jer taj kriterij raniji autori nisu dovoljno iskoristili. D. priznaje prisustvo „vieler Unsicherheits-

faktoren“ (62), ali smatra da se uz dostatnu mjeru opreznosti mogu na taj način dobiti razmjerno pouzdani rezultati. Za svoju analizu odabrao je tzv. Enejidu u XX pjevanju i $\Delta\iota\delta\varsigma\ \acute{\alpha}\pi\acute{\alpha}\tau\tau\eta$ u XIV pjevanju.

Time je ujedno naznačen sadržaj trećeg poglavlja („Die homerische Aeneis und die $\Delta\iota\delta\varsigma\ \acute{\alpha}\pi\acute{\alpha}\tau\tau\eta$ “). Da su ti dijelovi kasniji umetak u „Ilijadu“, dokazivali su drugim, osobito lingvističkim metodama ranije već drugi analitički homerolozi, tako za prvi osobito E. Heitsch (*Aphroditenhymnus, Aeneas und Homer*, Göttingen 1965, te *Epische Kunstsprache und homerische Chronologie*, Heidelberg 1968, gdje odgovara nekim svojim kritičarima), za drugi P. Von der Mühl (*Kritisches Hypomnema zur Ilias*, Basel 1952). D. se slaže s Kirkovom primjedbom Heitschu da se lingvističkim kriterijima ne može dokazati ranije ili kasnije vrijeme nastanka određenih dijelova epova (66, bilj. 2), ali misli da se analizom formulaičkog inventara može Heitschovoj tezi pružiti dovoljna podrška. U tu svrhu provodi on pažljivu analizu svih formula i formulaičkih izraza odnosnih dijelova „Ilijade“, koji pokazuju neko odstupanje u odnosu na redovnu upotrebu kod Homera. Vrlo je problematično može li se na taj način dokazati bilo što. Po mišljenju ovog recenzenta, D. nije uspio dokazati da je tzv. Enejida bila prije uvrštenja u „Ilijadu“ „schriftlich konzipiert“ (82), jer to što se na nekim mjestima upotrebljavaju dru. ačiji ukrasni epiteti još ne znači bijeg iz usmene tradicije niti raskid s njom. D. pogrešno vjeruje u neku monolitnu usmenu tradiciju (73—74). To se vidi i kad govori o tzv. „singuläre Formeln“ (92). Veoma je ozbiljan prigovor što ga je u svom prikazu recenzirane knjige D. u stavio M. N. Nagler („The Classical World“ 65/4, 1971, 131—132): aglomeracija rjedih izraza ne znači drugog autora ako prije toga nismo promotrili postotak neobičnih izraza u onim dijelovima epova za koje smo sigurni da su „homerski“ ili usmeno nastali. Neke od poteškoća D. i sam naslućuje, kako pokazuje bilj. 20 na str. 93.

Pretpostavivši da su neki dijelovi „Ilijade“ izvorno nastali uz pomoć pisma, D. hoće pokazati u četvrtom poglavlju („Schriftlich konzipierte Partien im Text der Ilias“) na koji je način došlo do njihova umetanja u usmenim putem spjevani ep. Time D. ujedno sugerira dosta plauzibilno rješenje jednog od najtežih problema teorije o usmenom karakteru homerskih epova: ako je usmena tradicija nemoguća bez znatnih promjena u tekstu pjesme (a do tog je zaključka došao Lord na temelju proučavanja južnoslavenske usmene epike), a mi znamo samo za rukopisnu tradiciju barem od V-og stoljeća pr. n. e., kako je, kada i zašto došlo do prvog zapisivanja?

D. je uvjeren da je tvrdnja o nemogućnosti doslovnog usmenog prenošenja (verbatim transmission) usmene pjesme točna (110, 112). Pismo je, dakle, jedini mogući način očuvanja homerskih epova u makar približno izvornom obliku (112—113). D. zamišlja proces zapisivanja tako da su prve zabilježke nastajale još rano i drži da na to upućuje pojava recitacija rapsoda (115) i literarnih parodija epova (118) koje pretpostavljaju pismom fiksiran tekst. Neki pisani tekst pretpostavlja i polemika koja se vodila u vezi s tzv. megarskim stihovima B 557—558 (108—109): D. dosta uvjerljivo dokazuje da je vrlo vjerojatno da se doista radilo o nekoj interpolaciji na tome mjestu.

Pokušaji raznih autora da riješe enigmu prvog zapisivanja nisu uvjerljivi, misli D. To se odnosi na Lordovu teoriju o diktiranju, na ideju o Homeru kao prvom pismenom pjesniku (Wade—Gery, Webster, Lesky), na Severynsovu zamisao o pismenom putem fiksiranom općem planu epa itd. (111). Premda se ne možemo složiti s D. ovom tvrdnjom da je „mogućnost tako originalnih spjevova, koji upotrebljavaju elemente tradicije s velikom slobodom i, osobito u pogledu redosljeda pripovijedanja, ne slijede samo tradiciju (koju tradiciju? — Z. D.), nastupila tek s pojavom pisma“ (111), D. ova je kritika u cjelini uvjerljiva, a također se čini najboljim rješenjem njegov pokušaj rehabilitacije Pizistratove recenzije kojim on objašnjava prijelaz homerskih epova iz usmene u rukopisnu tradiciju. Unatoč tradicionalnim argumentima protiv Pizistratove redakcije (osobito kod J. Davisona, u članku u TAPA 86, te kod F. Kraffta, *Vergleichende Untersuchungen zu Homer und Hesiod*, Göttingen 1963), pažljivom analizom antičkih svjedočanstava D. pokazuje da se u VI st. u Ateni nešto doista značajno dogodilo s tekstom homerskih epova, rezultat čega je činjenica da sva kasnija filologija, osobito ona u Aleksandriji III i II stoljeća, ozbiljno računa s antičkom redakcijom epova. To sve upućuje na zaključak da je u vrijeme Pizistrata (ili nešto prije odnosno kasnije) došlo do prvog *potpunog* zapisivanja epova (108—109). D. ov zaključak (str. 119) zasluuje da bude citiran: „Sva ova razmatra-

nja stvaraju jednu neobično kompliciranu sliku povijesti tradicije homerskih epova. Sve do Pizistratove redakcije treba da s jedne strane računamo s postojanjem usmene tradicije, s druge strane sa sve češćim i većim djelomičnim zapisivanjem pojedinih dijelova velikih spjevova. Da je pri takvoj dalekosežnoj redakciji na temelju višeslojne tradicije moglo doći do umetanja kraćih, pismenim putem koncipiranih epova istog tematskoga kruga, ne treba da nas čudi. Jedinственost tekstualne predaje od VI i V st. pr. n. e. objašnjava se međutim značenjem antičkog teksta i nestajanjem usmene epike negdje u toku VI st. pr. n. e.“ Neslaganje može izazvati jedino treća rečenica tog zaključka, ono što D. govori o umetanju kraćih, pisanih epskih kompozicija o Trojanskom ratu. Uvjeravanju skeptičnog čitaoca D. je namijenio slijedeće poglavlje.

Na početku petog poglavlja („Die Anfänge schriftlicher Epik“) rezimiraju se dosadašnje istraživanja. „Ilijada“ je doduše nastala usmenim načinom i veliki dijelovi sačuvanog nam teksta potječu iz usmene improvizacije u smislu u kome se o improvizaciji govori u teoriji usmene poezije, ali je definitivno pismeno fiksiranje epova u VI st. u Ateni uključilo i komplekse pisane epike koji nisu pripadali staroj, usmenoj koncepciji. Prije tog zaključnog zapisivanja velikih epova, koji su usmenim putem spjevani u svojoj osnovnoj formi najvjerojatnije negdje u VIII stoljeću, već mora da je postojalo pisano epsko pjesništvo koje je, dakako, u usporedbi s monumentalnim epovima bilo skromna opsega. To znači da su usmena i pisana epika neko vrijeme postojale paralelno. Svoj je izvor usmena epska poezija imala vjerojatno u mikenškoj poeziji, a vrhunac joj je Homer u VIII stoljeću. Pisana se poezija u stilskom i tehničkom pogledu nadovezuje na nju, preuzima od nje dikciju i tematiku. Postavlja se pitanje, možemo li što detaljnije reći o pojavi te prve pisane književnosti. D. misli da možemo i to treba da pokaže izlaganje u petom poglavlju. Teza koju D. dokazuje može se kratko izraziti ovako: distinkciju između usmene i pisane epike označuju terminološki distinkcija aed-rapsod (D. smatra da je recitiranje moguće samo ako postoji zapisani tekst koji se recitira, što može biti sporno; str. 121), a povijesno granica bi bila između Homera kao najvećeg aeda i Hezioda kao prvog pjesnika koji je svoje pjesme pisao. Dokazivanje ide od ove druge teze k prvoj, što je i razumljivo jer će prva izazvati manje neslaganja od ove: u naše vrijeme općenito je prihvaćeno da je i Heziod bio usmeni pjesnik (tako Notopoulos i mnogi drugi, a sada osobito i G. P. Edwards, *The Language of Hesiod in its Traditional Context*, Oxford 1971). Argumenti koje D. navodi brojni su: neki od njih dosta su prihvatljivi, drugi pak manje.

Polazeći od uvjerenja o monolitnosti usmene tradicije u kojoj je pjesniku strana svaka ideja individualnosti i originalnosti, D. nalazi da se kod Hezioda individualna kreativna ličnost po prvi puta svjesno pojavljuje i iz toga izvodi zaključak da je Heziod prvi pismeni pjesnik. Izjednačujući homerski inventar epiteta i formula s usmenom tradicijom, D. nalazi da kod Hezioda dolazi do miješanja epiteta, što treba da označuju povredu načela ekonomije i gubitak „mitske tradicije“ koju publika očekuje (122—123). Kod Hezioda ima mnogo neformulacijskih izraza, tvrdi D., što treba da znači da se Heziod odvojio od usmene tradicije u kojoj su oni izuzetak (124). Vidimo da je D. u ocjenjivanju formulacijske epske dikcije ortodoksni od mnogih ekstremnih parryjevaca jer svako odstupanje od homerskog inventara formula smatra napuštanjem usmene tradicije. No jednačenje „homerski = tradicionalan = usmen“ i obrnuto nije ispravno. Ne može se kazati da nehomerski znači neusmen. Zašto bi tradicija morala biti monolitna? Zašto Heziod ne bi mogao imati svoje formule koje su, dakako, nehomerske? Ne možemo se složiti s opisom D. a da Heziod upotrebljava neke izraze „öfter als die traditionelle Sprache des heroischen Epos“ (120), što treba da znači „češće nego Homer“.

Osim na razini dikcije Heziod je, po D.ovu mišljenju, inovator i tematski: on kozmološku tematiku povezuje i ujedinjuje na nov način, umeće nove momente, dok kod Homera nema takvih „Umdeutungen“ (129—130). „Homer nije revidirao tradiciju“, dok Heziod „misli na nov način“ (132). Zbog toga „Hesiod . . . musste sich von den Fesseln der formelhaften Diktion mündlicher Epik befreien oder, so kann man es auch ausdrücken und damit auf die ungleich geringere poetische Qualität seiner Epen verweisen, auf den traditionsgerechten Gebrauch eines so hoch entwickelten Instrumentes, wie es die Kunstsprache der mündlichen Epik war, verzichten“ (132). No ne stvara tradicija nego individualni pjesnik — to su, uz ostalo, pokazali spomenuti radovi Vladana Nedića, pa Svetozara Petrovića i drugih. Zato je ne-

umjesno govoriti o „oslobadjanju od spona formulaične dikcije usmene poezije“, kako to čini D.

D. smatra da je Homer tradicionalnu tematiku samo pregrupirao: ona je „neu gruppiert und akzentuiert“ (132—133), dok kod Hezioda već nalazimo jednu „kritische Distanz zu der Tradition“ (133). Iako se to ne može dokazati — jer nemamo nikakvih tekstova s kojima bismo mogli vršiti usporedbu, — unatoč Edwardsu D. bi mogao biti u pravu, osobito s obzirom na proemij „Teogonije“ na koji D. obraća osobitu pažnju. Dok je Heziodova „Freiheit im Umgang mit der Tradition“ (134) problematična, osobito s obzirom na orijentalne utjecaje u njegovoj poeziji (vidi u više radova u zborniku „Hesiod“, Wege der Forschung XLIV, ured. E. Heitsch, Darmstadt 1966), pjevanje u prvom licu stvarna je novina. Možda je D. čak u pravu u pretpostavci da je Heziod svoja djela sam zapisao, za što bi govorio naročito karakter „Poslova i dana“ kao tipične ispovijesti pjesnika.

Iako se možemo složiti da je kod Hezioda pjesničko samosvijest mnogo izrazitija nego kod Homera, ne možemo prihvatiti tvrdnju da u usmenoj poeziji „die Schöpfung des einzelnen nur dazu dient . . . ihren (nämlich, der Tradition) Inhalt umzugestalten“ (134). Kao što u „Teogoniji“ vidi „(Hesiods) neuartige Stellungnahme zur Tradition“, za „Poslove i dane“ smatra da „auch hier kein übergreifender Traditionszusammenhang (ist zu finden), der das Ganze zusammenhalten könnte“ (ibidem).

Prijelaz od aeda poput Demodoka k rapsodu kakav je Platonov Ion — bez obzira da li se to dogodilo s postankom pisane epike oko VIII stoljeća ili tek u vrijeme konačne redakcije epova u VI stoljeću, — označava prijelaz na pismenosti i recitaciju (136). I antički izvori koje D. citira navode da je Heziod bio „prvi rapsod“ i da nije pjevao uz kitaru (Nikoklo, Pauzanija). Simboliku tog prijelaza vidi D. u zamjeni lire rabsodom (137). Ipak se simboličko-algorijskom tumačenju antičke tradicije daje previše značenja kad se *Certamen* tumači kao alegorijski sukob usmene i pisane epike uz konačnu pobjedu ove druge (141—142). Agonalnost je tako duboko utkana u sve oblike duhovne aktivnosti Grka da njezina pojava ne može imati toliku težinu u ovom slučaju.

Na početku šestog, zaključnog poglavlja („Schlussfolgerungen und Ergänzungen“) autor daje zaokruženu sliku razvoja grčke epike kako je vidi, dopunjenu začecima pisane poezije. Ta je slika ovakva:

U toku VIII stoljeća pr. n. e. u okviru tada još cvjetajuće usmene epike stvorena su dva velika spjeva koji su svojom kvalitetom daleko nadmašili sve dotada stvoreno. Ta su dva spjeva u biti ono što nam je sačuvano kao „Ilijada“ i „Odiseja“, premda nema sumnje da su ti epovi u toku predaje, pojedinosti koje su nam vjerovatno bespovratno izgubljene, doživjeli dosta promjena izostavljanjem i dodavanjem. No svoj osnovni karakter proizvoda usmene tradicije najviše gomete oni su sačuvali.

Okolo god. 700 pr. n. e. sastavio je Heziod kao prvi pomoću pisma dva kraća epa. Pribjegao je pismu zato što sadržaj njegovih epova nije samo preoblikovanje tradicionalnog materijala, nego bitno nov korak u razvoju i prerađivanju motiva, elemenata i dikcije usmenom tradicijom predanih. Time je inauguirao novu vrstu epike, jezično-stilski doduše još usko vezanu uz konvencije usmenih predložaka, ali je ona svojim odstupanjima o tih konvencija već otvarala vrata razvoju novim smjerom.

Monumentalna usmena epika njegovana je i dalje. Ali poznanstvo s novim mogućnostima što ih je otvaralo pismo, a također i snažan dojam koji su Homerova dva remek-djela ostavljala i na slušateljstvo i na same pjevače usmjeravali su pjevače da umjesto komponiranja novih epova bilježe i recitiraju dijelove „Ilijade“ i „Odiseje“. Iz aeda nastali su rapsodi, postojanje kojih u najstarije vrijeme posvjedočuje tradicija o Homeridima. Zbog još primitivne i slabo razvijene tehnike pisanja prvi su zapisi obuhvaćali samo pojedine odlomke epova tako da još nije bilo čvrsto ustaljenog redosljeda epizoda kojeg se pri recitiranju trebalo pridržavati.

U isto vrijeme, paralelno uz recitiranje usmenim putem nastalih i pismom fiksiiranih epova, razvila se nova, pisana epika po uzoru na Hezioda. Opsegom skromnija od one homerske, ona je tematski obuhvaćala priče o bogovima, herojske i genealoške sage, a od nje sačuvani su nam primjeri dosta raznolika sadržaja: homerske himne, neki umetnuti dijelovi homerskih epova kao $\Delta\iota\delta\varsigma\ \acute{\alpha}\pi\acute{\alpha}\tau\eta\gamma$ i tzv. Enejida u „Ilijadi“,

pseudo-Heziodovi „Katalozi“ itd. Ta je epika bila u punom cvatu već u VII stoljeću, a postojala je sve do VI i V stoljeća pr. n. e.

U okviru administrativnih mjera za normativno uređenje rapsodskih agona, a kao izraz bogoštovnih reformi koje su provedene u VI st. na mnogo mjesta u Grčkoj, u Ateni je način recitiranja homerskih epova bio definitivno utvrđen i u tu svrhu oba su epa u potpunosti pismom fiksirana. Pri tome je uz usmenom predajom sačuvane dijelove priče o Trojanskom ratu i Odisejevim lutanjima upotrijebljen i određen broj pisanih epova istog tematskog okvira i umetnut j u konačno redigirani tekst. Taj su tekst aleksandrijski filolozi kasnije uzimali kao relevantan, najpouzdaniji i prema tome vjerojatno i najstariji, premda se ne može isključiti mogućnost da je takvo zapisivanje epova u cjelini bilo provedeno negdje još prije atičke redakcije.

Iako zahtijeva dodatno ispitivanje nekih svojih aspekata i elemenata (Heziodova pismenost, pisani umeci u „Ilijadi“ itd.), slika koju nam D. daje prilično je vjerojatna i uvjerljiva. U svakom slučaju, to je prvi cjeloviti pokušaj prikaza razvoja grčke epike od gotovo sigurno usmenih začetaka u homerskim epovima (ili bar njihovoj jezgri, o čemu danas nema više spora) do Panijazisa, Antimaha i kasnijih epskih pjesnika za koje pouzdano znamo da su svoja djela pisali.

U preostalom dijelu tog poglavlja razmatra D. još dva dopunska pitanja: 1) o vremenu i načinu nastanka ostalih epova trojanskog ciklusa, te 2) o vremenu nastanka i načinu predaje (Ueberlieferung) „Odiseje“.

Neoanalitičari su smatrali da su tzv. kiklički epovi prethodili „Ilijadi“ i „Odiseji“, pjesnik kojih se u velikoj mjeri ugledao u njih. D. se tom mišljenju protivi, pa sada navodi daljnje razloge protiv te hipoteze. Iz jezičnih i drugih razloga on smatra očiglednim da su kiklički epovi bili kasnija nadopuna „Ilijade“ i „Odiseje“. Postankom oni sežu duboko u VII stoljeće (Arktin, Leshes, Stasin), ali su svoj konačni oblik dobili najvjerojatnije u VI stoljeću. Nastali su pismenim putem iz usmenih predložaka u vrijeme kad su oba načina sastavljanja epskih pjesama postojala jedan uz drugi (str. 150).

Premda se raspravljaje u prethodnim poglavljima odnosi prvenstveno na „Ilijadu“, slika postanka „Odiseje“ bila bi, po D. u, veoma slična: i ona je vjerojatno usmenog porijekla s pisanim umecima kakvi su druga Nekyija i ω 205—411, što su već Aleksandriji smatrali neautentičnim. Tako su i katalog žena u prvoj Nekyiji (λ 235 i d.), za koji D. smatra da je nastao pod utjecajem heziodovskog (ili pseudo-heziodovskog Kataloga žena), i Kirkina uputstva za put u podzemlje (κ 504 i d.) „sicher schriftlich entstanden“ (151), iako se zbog njihove kratkoće ne mogu za tu tvrdnju naći jezični dokazi. D. ističe i mnoga proturječja, nefunkcionalne ili čak besmislene detalje u kompoziciji, dvostruke prikaze istog motiva i sl., koji se ne mogu objasniti, kako on smatra, usko unitarističkim tumačenjima bez prihvatanja osnovnih pretpostavki analitičke kritike.

Neki su noviji autori svoje kasno datiranje „Odiseje“ dokazivali utjecajem što ga je na njezina pjesnika možda imao neki izgubljeni, stariji ep o Argonautima. Ako je „Odiseja“ doista i nastala pod uplivom epa o lutanjima Argonauta (koji je, misli D., mogao dobiti svoj konačni oblik negdje u VIII st.), to još ne znači da njezin postanak moramo staviti u VII ili čak VI stoljeće, kako ispravno primjećuje D. (str. 155).

Drugo je pitanje odnos „Odiseje“ prema „Ilijadi“ (156 i d.).

D. se protivi Pageovoj slici o dvije nezavisne i paralelne usmene tradicije od kojih bi svaka rezultirala po jednim remek-djelom (157). Jezično je zajedništvo obaju epova znatno veće od postojećih jezičnih razlika. Po jezičnom je kriteriju čak moguć isti autor, osobito ako pomislimo na to kolike su razlike u leksiku npr. između Vergilijeve „Enejde“ i „Georgika“. Nadalje, „najilijadskiji“ junak „Ilijade“, Patroklo, spominje se u „Odiseji“ nekoliko puta, svakako mnogo češće nego što bismo očekivali s obzirom na njegovu potpunu irelevantnost za radnju tog epa. Odisejev je lik potpuno jednako ocrtan u oba epa, čak su i njegovi stalni epiteti isti (161—162). Realije i karakterizacija zajedničkih likova ne mogu se uzeti kao argument za prioritet „Ilijade“, a sve dosad uočene razlike mogu se objasniti različitom tematikom.

Postoji ipak kriterij koji D. smatra odlučnim za odbacivanje istog autorstva: to je sustav moralnih predodžbi koji je u „Odiseji“ bitno različit od onoga u „Ilijadi“.

Već je Dodds opazio da „Ilijada“ ne pozna božansku zaštitu pribjegara niti Zeusa Hiketeriosa. Nema ga čak niti u zadnjem pjevanju koje mnogi inače smatraju mlađim od glavnog korpusa „Ilijade“. Upravo to, kako izvrsno opaža D., daje ponantu neočekivanom ponašanju Ahileja u prizoru s Prijamom (165). Isto takva razlika postoji u pogledu događaja „mimo sudbine“ (ὄπερ μόρον). U „Ilijadi“ nijedan učesnik radnje nije stvarno moralno odgovoran za svoje postupke (αἴτιος), nego se kao uzročnik uvijek označuje neko božanstvo (primjer su Helena, Agamemnon). U „Odiseji“ se, međutim, izričito kaže da je Egist ubio Agamemnona ὄπερ μόρον, unatoč izričitom upozorenju Zeusovu neka to ne čini.

Tako je i s osnovnim pokretačkim motivima radnje. U proemiju „Ilijade“ kao uzrok velikih nevolja Ahejaca navodi se Διὸς βουλή, ali u „Odiseji“ za propast Odisejevih drugova (α 6 i d.) i prosaca (ω 351) okrivljuju se njihove vlastite ἀτασθαλίαι (168). No D. zanimljivo zamjećuje da se ipak i u „Odiseji“ osobna krivnja spominje samo kod sporednih likova poput Egista, dok se npr. za Helenino ponašanje navodi isto objašnjenje kao u „Ilijadi“: nije kriva nego božanstvo (Afrodita je na nju poslala ἔτη).

D.ova interpretacija isključuje hybris kao motiv u „Ilijadi“: kad Hektor sebi predbacuje (X 104) da je pogrešnom vojnom taktikom prouzročio poraz i pomor Trojanaca, on time ne misli da je učinio nešto što nije već bilo unaprijed određeno Sudbinom (μοῖρα θεῶν). Naprotiv, u „Odiseji“ ponašanje prosaca barem je jednako, ako ne i više, uzrok njihovoj pogibiji kao i μοῖρα θεῶν (Odisejeve riječi u γ 416); štaviše, Penelopa izrijekom kaže da ih je neki od bogova kaznio zbog njihove hybris. (izd 63—64). U „Odiseji“, za razliku od „Ilijade“, postoje ljudske nevolje koje nisu izazvali bogovi nego ljudska krivnja. U „Ilijadi“ postoji samo Ate i determinizam (169—170), umjesto čega D. nalazi u „Odiseji“ heziodovsku božansku pravdu. Zato on misli da je između nastanka obaju epova protekla „mindestens eine Generation“ (172). D. svoju interpretaciju brani vrlo vješto i uvjerljivo i ona je, bez obzira koliko bila u cjelini prihvatljiva, značajan doprinos razumijevanju epova.

Tisak i oprema knjige besprijeekorni su (samo jedno pogrešno otiskano ime na str. 47). Nema sumnje da je ona vrijedan prilog novije njemačke homerologije filološkim studijama Homera a njezin je autor još jednom potvrdio da je uz Leskyja i Patzera jedan od najboljih, najinformiranijih i najkompletnijih homerologa njemačkog jezičnog područja.

Z. Dukat, Zagreb.

ANNE AMORY PARRY, *Blameless Aegisthus, A Study of ἈΜΥΜΩΝ and Other Homeric Epithets*, „Mnemosyne“, Bibliotheca Classica Batava, Supplementum XXVI, Leiden 1973, Brill, str. 167 te pet dodataka (121 str.) i bibliografija.

Zajedno sa svojim suprugom Adamom Parryjem autorica recenzirane knjige bila je član klasičkog seminara yaleskog sveučilišta. Oboje su zajedno smrtno stradali u saobraćajnoj nesreći u Colmaru (Francuska) 6. lipnja 1971. Tako se na tragičan način ponovila sudbina preranih smrti u obitelji Parry.

U vrijeme te nesreće Anne Amory Parry bila je već predala izdavaču rukopis, ali još nije stigla izvršiti zadnje revizije teksta. Tako je ona objavljena poslije njezine smrti a izdanje je priredio autoričin nekadašnji student a kasnije kolega Norman Austin, danas izvanredni profesor klasične filologije na kalifornijskom sveučilištu. Kako sam kaže u predgovoru, on nije bitnije dirao rukopis knjige i izvršio je samo tehnička dotjerivanja.

Homerski epititi bili su, kako je poznato, ono područje na kojem je Milman Parry izgradio svoje prvotno učenje o Homeru kao tradicionalnom pjesniku, kasnije prošireno u učenje o Homeru kao usmenom pjesniku. Otkriće sistema ukrasnih epiteta s njihovom potpunom i ekonomičnošću i ekonomičnošću dalo je osnovni poticaj iz koga se razvila parryjevska „teorija usmene poezije“ (oral poetry theory). Dok je do prije desetak godina osnovni zadatak i cilj parryjevaca bio da postignu afirmaciju u krugovima akademske homerologije, danas im je to posvuda uspjelo, pa i u Njemačkoj. Centralno pitanje za homerologiju nije više prihvatljivost Parryjevih teza, nego njihovo